

Grzegorz Osojca, Piotr Choluż

AWIFAUNA LĘGOWA DOLINY ZWOLENKI

Grzegorz Osojca, Piotr Choluż. Breeding birds of the Zwolenka river valley.

Abstract. Zwolenka is one of the wildest small rivers in Poland. In 1996-2006, an area of 15 km² of the valley was surveyed along a 25-km section of the river. In total, 110 breeding species were recorded, including the Hen Harrier *Circus cyaneus*. Probably breeding were Ruff *Philomachus pugnax*, Great Snipe *Gallinago media*, and Crane *Grus grus*. A pair of Pintails *Anas acuta* was observed in the breeding season. In addition, 5-6 individuals of Aquatic Warbler *Acrocephalus paludicola* were noted in 2005. Numbers of Corncrakes *Crex crex* (30 singing males) qualify this area as an Important Bird Area of European rank.

Abstrakt. Zwolenka to jedna z najbardziej naturalnych rzek małej wielkości w Polsce. W latach 1996-2006 skontrolowano obszar 15 km² doliny na długości 25 km. Wykryto w dolinie Zwolenki 110 gatunków lęgowych, w tym błotniaka zbożowego *Circus cyaneus*. Za prawdopodobnie lęgowe uznano bataliona *Philomachus pugnax*, dubelta *Gallinago media* i żurawia *Grus grus*. W sezonie lęgowym obserwowano parę rożeńców *Anas acuta*. Ponadto w roku 2005 obserwowano tu 5-6 os. wodniczki *Acrocephalus paludicola*. Liczebność derkacza *Crex crex* (30 terytorialnych samców) kwalifikuje ten obszar jako ostoję ptaków o randze europejskiej.

Objęta ochroną jako obszar Natura 2000 SOO Dolina Zwolenki jest znana przed wszystkim jako jedna z największych w Polsce ostoji żółwia błotnego *Emys orbicularis* (Głowaciński 2001). Pierwszą kompleksową ocenę walorów ornitologicznych przeprowadzono w latach 1984-1986 (Nawrocki 1986). Ponadto informacje o awifaunę rezerwatu Borowiec zawiera praca Zemanek (1992). W niniejszym artykule przedstawiono stan awifauny lęgowej w latach 1996-2006, ze szczególnym uwzględnieniem roku 2006 oraz zmian w awifaunie, jakie zaszły w porównaniu do połowy lat 80. XX wieku.

Teren

Zwolenka jest lewobrzeżnym dopływem Wisły o długości 31 km. Leży w mezoregionie Równiny Radomskiej, mając charakter małej, nizinnej rzeki. Badaniami objęto prawie całą dolinę (25 km odcinek rzeki, 15 km²) od drogi Zwoleń-Puławy do

ujścia. Szerokość tej torfowej doliny zmienia się od 200 m pod Zwoleniem do 700 m na odcinku ujściowym pod Borowcem. Na wschód od Borowca Zwolenka płynie pradoliną Wisły. Na tym ujściowym odcinku Zwolenki koryto Wisły nie zostało odcięte wałem od tarasu zalewowego na długości ok. 3 km (między Gniazdkowem i Lucimią), dzięki temu Wisła regularnie tu wylewa. Dolina Zwolenki ma charakter naturalny, nie zmeliorowane koryto rzeki z licznymi meandrami i zakolami, wykształcone torfowiska niskie na większości powierzchni nie zostały nigdy zmeliorowane, zachowany w stanie naturalnym taras zalewowy Wisły na ujściowym odcinku Zwolenki między Borowcem, Lucimią i Gniazdkowem. W całej dolinie zachowało się wiele dawnych wyrobisk potorfowych. Największe ich kompleksy występują między Zielonką i Baryczą oraz między Kijanką i Borowcem. Łącznie torfianki zajmują ok. 150 ha. Dwie największe z nich, pod Borowcem, mają powierzchnię 15 i 5 ha. W ostatnich 20 latach większość łąk torfowiskowych nie jest koszona i spaszana. Jedynie na wschód od Borowca, na zalewowym tarasie Wisły, łąki są jeszcze regularnie koszone.

Material i metoda

Nieregularne obserwacje ptaków lęgowych prowadzono w dolinie Zwolenki w latach 1996-2005 (głównie na odcinku między Baryczą i Borowcem). W roku 2006 prowadzono je regularnie w całej dolinie, a metoda inwentaryzacji polegała na wykonaniu 2 standardowych kontroli oraz na przeprowadzeniu tzw. kontroli uzupełniających. Pierwszą kontrolę wykonano w okresie 20 IV-5 V a drugą pomiędzy 20 V-10 VI. Trwały one od wczesnych godzin rannych (świt) do godziny 10.00, lub od godz. 16.00 do zmroku. Tymi kontrolami objęto całą dolinę. Polegały one na powolnym przemarszu w tempie 1,5-3 godzin/5 km odcinek doliny (w zależności od jej szerokości), z częstym zatrzymywaniem się na nasłuchy ptaków i obserwacje. Kontrole uzupełniające polegały na wykonaniu dodatkowych liczeń w innych terminach na wybranych odcinkach doliny, w okresie od początku maja do końca lipca (6 kontroli). Tempo przejścia obserwatora było w nich znacznie szybsze, ok. 1 godziny/5 km odcinek doliny. W trakcie sezonu lęgowego (maj - początek lipca) wykonano 6 kontroli uzupełniających (o świcie, zmierzchu i w nocy) na odcinku Siekierka-ujście. Na początku kwietnia wykonano stymulację sów (puszczyk *Strix aluco*, uszatka *Asio otus*, pójdzka *Athene noctua*) na odcinku Borowiec-Barycz. W lipcu-sierpniu wykonano stymulację gatunków trudno wykrywalnych (kokoszka *Gallinula chloropus*, bączek *Ixobrychus minutus*, wodnik *Rallus aquaticus*, zielonka *Porzana parva* i perkozek *Tachybaptus ruficollis*) na największych kompleksach torfianek pod Baryczą, Kijanką i Borowcem. W trakcie wszystkich kontroli notowano i kartowano na mapach wyłącznie tzw. gatunki nieliczne. Stanowiska lęgowe tych gatunków (lub ich miejsca obserwacji) były zaznaczane na mapach w skali 1:25000.

Wyniki

W dolinie Zwolenki stwierdzono gniazdowanie 110 gatunków ptaków (w tym 25 gatunków wodno-błotnych *Non-Passeriformes*). Za prawdopodobnie lęgowe uznano 3 dalsze, niżej wymienione.

Żuraw *Grus grus*. Prawdopodobne gniazdowanie jednej pary w rezerwacie przyrody pod Borowcem: brak dowodów na gniazdowanie pewne, gdyż tylko raz obserwowano w maju parę oraz tropy osobnika.

Batalion *Phylomachus pugnax*. W czerwcu obserwowano 1-2 pary ptaków (w tym 2 samice) na odcinku ujściowym.

Dubelt *Gallinago media*. W maju i czerwcu regularnie obserwowano ptaki (1-2 pary), lecz tokujących samców tutaj nie słyszano.

Na uwagę zasługują obserwacje rożeńca *Anas acuta*. W maju i czerwcu 2006 roku widziano parę ptaków na wschód od Borowca, w tym samicę, której zachowanie tj. brak lęku przed obserwatorem (ok. 30 m) oraz wodzenie sugerować mogło obecność lęgu.

Dolina Zwolenki wyróżniała się gniazdowaniem błotniaka zbożowego *Circus cyaneus*. Parę ptaków stwierdzano wyłącznie na odcinku ujściowym pod Borowcem. Obserwowano w ciągu całego sezonu lęgowego: kopulację, toki, samca noszącego pokarm, broniącego terytorium.

Liczebność w roku 2006 oraz szacunkową (ocenę liczebności dla lat 1996-2006) rzadszych gatunków ptaków lęgowych w dolinie Zwolenki przedstawiono w tabeli. Ponadto podano tam za Nawrockim (1986) liczebność w latach 1984-1986. W roku 2006, poza gatunkami wymienionymi w tabeli, na terenie doliny Zwolenki i jej obrzeżach gniazdowały (w nawiasach podano ich liczbę par): krzyżówka *Anas platyrhynchos* (35-45), jastrząb *Accipiter gentilis* (3-4), krogulec *Accipiter nisus* (5-6), myszołów *Buteo buteo* (8-10), kobuz *Falco subbuteo* (2-4), bażant *Phasianus colchicus*, kuropatwa *Perdix perdix*, przepiórka *Coturnix coturnix*, słonka *Scolopax rusticola*, grzywacz *Columba palumbus*, sierpówka *Streptopelia decaocto*, turkawka *Streptopelia turtur* (6-8), puszczyk *Strix aluco* (4-5), uszatka *Asio otus* (2-4), kukułka *Cuculus canorus*, dudek *Upupa epops* (4-6), krętogłów *Jynx torquilla* (6-8), dzięcioł czarny *Dryocopus martius* (2-3), dzięcioł duży *Dendrocopos major*, dzięciołek *Dendrocopos minor* (6-7), skowronek *Alauda arvensis*, oknówka *Delichon urbicum*, dymówka *Hirundo rustica*, świergotek polny *Anthus campestris* (3-4), świergotek drzewny *Anthus trivialis*, pliszka żółta *Motacilla flava*, pliszka siwa *Motacilla alba*, strzyżyk *Troglodytes troglodytes*, pokrzywnica *Prunella modularis*, rudzik *Erithacus rubecula*, słowik szary *Luscinia luscinia*, pokląskwa *Saxicola rubetra*, kos *Turdus merula*, kwiczoł *Turdus pilaris*, śpiewak *Turdus philomeos*, rokitniczka *Acrocephalus schoenobaenus*, łożówka *Acrocephalus palustris*, trzcinniczek *Acrocephalus scirpaceus*, trzciniak *Acrocephalus arundinaceus* (7-10), zaganiacz *Hipolaris icterina*, jarzębatka *Sylvia nisoria* (3-5), gajówka *Sylvia borin*, kapturka *Sylvia atricapilla*, cierniówka *Sylvia communis*, piegża *Sylvia curruca*, świstunka *Phylloscopus sibilatrix*, piecuszek *Phylloscopus trochilus*, pierwiosnek *Phylloscopus*

collybita, muchołówka szara *Muscicapa striata*, raniuszek *Aegithalos caudatus*, czarnogłówka *Poecile montanus*, bogatka *Parus major*, modraszka *Cyanistes caeruleus*, kowalik *Sitta europea*, wilga *Oriolus oriolus*, gąsiorek *Lanius collurio*, srokoś *Lanius excubitor*, sroka *Pica pica*, kawka *Corvus monedula*, kruk *Corvus corax*, szpak *Sturnus vulgaris*, wróbel *Passer domesticus*, mazurek *Passer montanus*, zięba *Fringilla coelebs*, kulczyk *Serrinus serrinus*, dzwonec *Carduelis chloris*, szczygieł *Carduelis carduelis*, makolągwa *Carduelis canabina*, trznadel *Emberiza citrinella*, potrzos *Emberiza schoeniclus* (50-70). Nie stwierdzono lęgowych w latach 1984-1986 następujących gatunków: rybitwy czarnej *Chlidonias niger* (10-13), lerki *Lullula arborea* (3), brzegówki *Riparia riparia* (2 kolonie - 21 norek).

Tab. Liczebność wybranych gatunków ptaków w dolinie Zwolenki

Table. Numbers of selected bird species in the Zwolenka river valley

Gatunek (1)	2006	1996-2006*	1986 (Nawrocki 1986)
<i>Tachybaptus ruficollis</i>	4	5-7	2
<i>Podiceps cristatus</i>	1	1-2	1
<i>Podiceps grisegena</i>	1	0-1	
<i>Botaurus stellaris</i>	1	1-2	1
<i>Ixobrychus minutus</i>	1	0-1	
<i>Cygnus olor</i>	5	5-6	
<i>Anas strepera</i>	6-7	6-7	
<i>Anas crecca</i>	1	1	
<i>Anas querquedula</i>	2-3	2-3	3-5
<i>Anas clypeata</i>	1-2	1-3	2-3
<i>Aythya ferina</i>	1	1-2	
<i>Aythya fuligula</i>	6-7	7-8	>1
<i>Mergus merganser</i>	1-2	1-2	
<i>Circus aeruginosus</i>	7-8	8-9	1
<i>Circus cyaneus</i>	1	1	
<i>Circus pygargus</i>	2	1-2	
<i>Falco tinnunculus</i>	1	1	1
<i>Rallus aquaticus</i>	7-8	9-10	>2
<i>Porzana porzana</i>	2-9	3-10	
<i>Crex crex</i>	28-33	30-40	>4
<i>Gallinula chloropus</i>	16-20	18-23	>3

cd. tabeli na następnej stronie

cd. tabeli

<i>Fulica atra</i>	8-9	8-10	11
<i>Vanellus vanellus</i>	8-10	8-10	26
<i>Gallinago gallinago</i>	16-20	18-20	6-8
<i>Limosa limosa</i>	5-7	4-8	8-10
<i>Tringa totanus</i>	4-6	5-7	2-3
<i>Tringa ochropus</i>	3-6	4-6	
<i>Alcedo atthis</i>	1-2	1-2	
<i>Picus viridis</i>	4-6	5-7	2
<i>Anthus prathensis</i>	7-8	8-10	18-19
<i>Luscinia svecica</i>	1-2	1-2	2
<i>Locustella naevia</i>	15-20	18-22	>4
<i>Locustella fluviatilis</i>	14-22	20-30	>9
<i>Locustella luscinioides</i>	10-11	11-15	>4
<i>Remiz pendulinus</i>	10-12	15-20	16
<i>Carpodacus erythrinus</i>	4-6	6-7	2

*wartość szacowana

Dyskusja

Awifauna lęgowa doliny Zwolenki odznacza się bardzo dużym bogactwem gatunkowym i liczebnością w porównaniu z innymi małymi dolinami rzecznyymi (np. Chmielewski *et al.* 2005) o znacznie silniejszym stopniu przekształcenia przez człowieka (melioracje), jak np. Hżanka (Furmanek i Osojca 1996), Opatówka (Osojca 2000). Wiąże się to głównie z naturalnym, nie uregulowanym korytem rzeczny, licznymi nie zmeliorowanymi torfowiskami niskimi, występowaniem ok. 350 ha łąk zalewowych w ujściu Zwolenki do Wisły, które nie są oddzielone wałem od koryta tej rzeki, licznie występującymi torfiankami. Z powodu zachowania dobrego stanu ekosystemu naturalnej doliny rzecznej, stwierdzono tu występowanie 14 gatunków rzadkich i skrajnie zagrożonych wymarciem ptaków, wymienionych w Załączniku I do Dyrektywy Ptasiej oraz w Polskiej czerwonej księdze zwierząt (Głowaciński 2001), tj. płaskonosza *Anas clypeata*, cyraneczkę *Anas crecca*, rożeńca, błotniaka zbożowego, błotniaka łąkowego *Circus pygargus*, błotniaka stawowego *Circus aeruginosus*, krwawodzioba *Tringa totanus*, samotnika *Tringa ochropus*, kropiatkę *Porzana porzana*, derkacza, dubelta, bataliona, żurawia oraz wodniczkę *Acrocephalus paludicola*.

Leżący na tarasie zalewowym Wisły ujściowy odcinek Zwolenki na wschód od Borowca, dzięki regularnym wylewom, stanowi ważne miejsce dla ptaków w okresie gniazdowania i migracji. Świadczy o tym stwierdzenie tu w okresie lęgowym tak rzadkich gatunków jak rożeniec, batalion, dubelt i błotniak zbożowy. Ponadto, tylko

tutaj gniazdowały płaskonos, cyranka, krwawodziób, rycyk *Limosa limosa* i podróżniczek *Luscinia svecica*. Ten ujściowy odcinek Zwolenki ma również duże znaczenie jako żerowisko dla wielu migrujących i ginących gatunków, takich jak np. świstun *Anas penelope*, rożeniec, bekasik *Lymnocyptes minimus*, batalion (M. Furmanek, G. Osojca dane niepubl.). Z tego powodu plany budowy wału przeciwpowodziowego na niemalże niezamieszkałym odcinku Wisły między Gniazdkowem i Lucimią nie powinno mieć miejsca, gdyż bezpowrotnie zniszczy to naturalny charakter fragmentu doliny Wisły, w tym zalewowe łąki. Drugim ważnym miejscem dla awifauny lęgowej jest kompleks kilku największych torfianek pod Borowcem. Tylko tutaj gniazdowały bąk *Botaurus stellaris*, bączek *Ixobrychus minutus*, perkoz dwuczuby *Podiceps cristatus* i perkoz rdzawoszyi *Podiceps grisegena*. W roku 1994 stwierdzono tu również zielonkę *Porzana parva*, niestety w roku 2006, pomimo specjalnych, wieczornych nasłuchów nie udało się jej wykazać. Z kolei na wysokich turzycowiskach między Borowcem a Kijanką, w sierpniu 2005 stwierdzono 5-6 os. wodniczki (Pagórski *et al.* 2006, J. Wójciak *in litt.*). W roku 2006 gatunek ten nie został wykryty.

Stan jakościowy i ilościowy awifauny lęgowej doliny Zwolenki wskazuje na znaczny wzrost liczebności w porównaniu z danymi zebranymi przez Nawrockiego (1986). Należy jednak pamiętać, że w roku 2006 wykonano znacznie więcej kontroli niż w 1986. Bez wątpienia, wpłynęło to na wykazaną w niniejszej pracy wysoką liczebność niektórych gatunków wodno-błotnych. Do gatunków, które z pewnością zwiększyły liczebność w tym okresie należą: labędź niemy *Cygnus olor*, krakwa *Anas strepera*, czernica *Aythya fuligula*, nurogęś *Mergus merganser*, błotniak stawowy i łąkowy. W przypadku gatunków związanych ekologicznie z kośnymi torfowiskami niskimi (czajka *Vanellus vanellus*, świergotek łąkowy *Anthus pratensis*) jest widoczny wyraźny spadek ich liczebności (tab.).

Należy podkreślić, że stan liczebny derkacza *Crex crex* (ok. 30 samców) kwalifikuje dolinę Zwolenki do uznania jej za ostoję ptactwa o znaczeniu europejskim. Ponadto regularnie obserwowano w dolinie Zwolenki bociany czarne *Ciconia nigra* na odcinku Kijanka - ujście, co wskazuje na gniazdowanie jednej pary w okolicy. Znany od początku lat 1990 rewir lęgowy w Lesie Kijańskim, 300 m od skraju doliny, nie jest już zajęty (gniazdo zostało zrużone przez wiatr i nie zostało odbudowane). Możliwe, że para bocianów czarnych gniazduje teraz w lesie przylegającym do doliny koło miejscowości Krzywda.

Literatura

- Chmielewski S., Fijewski Z., Nawrocki P., Polak M., Sułek J., Tabor J., Wilniewczyc P. 2005. *Ptaki Krainy Gór Świętokrzyskich. Monografia faunistyczna*. Bogucki Wyd. Nauk., Kielce-Poznań.
- Furmanek M., Osojca G. 1996. *Awifauna lęgowa doliny Hżanki*. Kulon 1:11-20.
- Głowaciński Z. (red.). 2001. *Polska czerwona księga zwierząt. Kregowce*. PWRiL, Warszawa.

- Nawrocki P. 1986. *Ocena walorów ornitologicznych doliny Zwoleńki na odcinku od miasta Zwoleń do ujścia do Wisły*. Maszynopis w MUW w Radomiu.
- Osojca G. 2000. *Awifauna lęgowa doliny Opatówki w latach 1998-1999*. Kulon 5: 61-67.
- Pagórski P., Antczak K., Zapart M. 2006. *Stanowisko wodniczki *Acrocephalus paludicola* na Nizinie Mazowieckiej*. Kulon 11: 103-104.
- Zemanek M. 1992. *Rezerwat przyrody Borowiec w dolinie Zwoleńki*. Ochr. Przyr. 50: 173-195.

Adresy autorów:

*Grzegorz Osojca, Zakład Ekologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Banacha 2,
02-089 Warszawa*

Piotr Chołuj, ul. Narbutta 55/57 m.20, 02-529 Warszawa